

”אהל שֵׁן פְּאָדִים”¹

אריאל גוטמן

פתיחה

”ומדרש אגדה, רבי נחמיה בשם רבי שמואל בר רב יצחק אמר: בכל יום ויום בת קול יוצאת ומפוצצת בעולם ואומרת עתיד צדיק אחד לעמוד ושמו שמואל, וכל אשה שהיתה יולדת בן היתה קוראה שמו שמואל, כיון שהיו רואים את מעשיו היו אומרים אין זה שמואל. וכיון שנולד זה וראו מעשיו, אמרו דומה שזה הוא, וזהו שאמר: יקם ה' את דברו שיהא זה שמואל הצדיק”². מצפה הקב”ה ומצפה העם מתי יעמוד אותו שמואל. דורות של ’שמואלים’ ולא עלתה בידם, עד שבאו אלקנה וחנה והתפללו אל ה' צבאות. אז מקים ה' את דברו ונולד שמואל הצדיק. במאמר זה ננסה להבין את התקופה שקדמה להולדת שמואל, את חטא ההנהגה, ואת חידושם הגדול של אלקנה וחנה. וננסה לומר, שלשם ”צבאות” יש משמעות רבה, הן ביחס לתקופת טרום שמואל (השופטים ובני עלי), והן ביחס לתקופה הבאה אחריה – שאול ודוד.

”שמואל כתב ספרו ושופטים”³

ספר שופטים מסתיים בשתי פרשיות טראגיות המבטאות את הלך הרוח באומה בתקופה זו ואת התדרדרותה – פרשת פסל מיכה⁴ ופרשת פילגש בגבעה⁵. בפתיחת פרשת פסל מיכה אומר רש”י: ”אף על פי שנכתבו שתי פרשיות הללו בסוף הספר, של מיכה ושל פלגש בגבעה, בתחלת השופטים היה, בימי עתניאל בן קנז”⁶. שמואל בוחר להעתיק שתי פרשיות אלו ממקומן הכרונולוגי אל סוף הספר, אולי כדי לחתום תקופה ולסכמה, לומר שתקופת השופטים מוצתה עד תום ושתוצאותיה ההרסניות הן פסל מיכה ופילגש בגבעה, והקול המבקש הנהגה חדשה (מנהיג⁷ ואולי גם סוג הנהגה⁸) נשמע ברמה(תיים צופים...).

¹ תהלים ע”ח, ס’.

² רש”י על שמואל א’ א’, כ”ג, וכן ברד”ק שם.

³ בבא בתרא דף י”ד :

⁴ שופטים י”ז-י”ח.

⁵ שם י”ט-כ”א.

⁶ שופטים י”ז, א’. ולדעת הרד”ק ואברבנאל (על הפסוק) זהו באמת מקומן של הפרשיות הללו, לאחר ימי שמשון, וא”כ היו אירועים אלו בימי שיפוטו של עלי! וע”פ הרד”ק (שופטים י”ח, ל’) זהו באמת חטאו של עלי ועל כן נענש – שלא מיחה באנשי דורו.

⁷ ובמיוחד באירועי פילגש בגבעה, שם בולט מאוד העדר המנהיג וההנהגה, אם נאמר כדברי רד”ק שהיה זה בזמן עלי (ראה הערה קודמת).

⁸ למרות שזהו דבר מתבקש לומר שהמלכות הבאה לאחר השופטים היא עליית מדרגה, לא כך מציג זאת שמואל לעם: ”ואתם היום מאסתם את אלהיכם אשר הוא מושיע לכם מכל רעותיכם וצרתיכם ותאמרו לו כי מלך תשים עלינו” (שמואל א’ י, י”ט), לומר לך – לא משנה מיהו המנהיג ומיהו צורת שלטונו, סוף סוף הקריטריון אחד הוא.

וכך מסביר אברבנאל⁹ את הסמיכות: "והנה אמר בסוף הדברים בימים ההם אין מלך בישראל וגומ' לדעת המפרשים להקדמת ספר שמואל, שלא היה להם מלך ושופט והקים האל יתברך שופט ישר ונאמן שמואל הנביא".

וברד"ק¹⁰: "בימים ההם אין מלך בישראל – הטעם להזכיר זה, כי עדיין לא היה מלך בישראל ולא שופט ולא נוגש משיב אותם לטובה, עד שבא שמואל הנביא ז"ל שמספר תולדתו וענינו בספר הבא אחר זה הנקרא על שמו שמואל".

שילה

שלוש מאות ששים ותשע שנים עמד המשכן בשילה, – משכן, שעל אף היותו מקום עראי, מעמד מיוחד לו – "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה"¹¹, 'מנוחה' – זו שילה, 'נחלה' – זו ירושלים¹². ובתהלים¹³, על הפסוק "ירוּשָׁלַם הַבְּנוּיָה כְּעִיר שְׁחֻבָּה לָהּ יְחֻדּוּ", מפרש רש"י: "כשיבנה שלמה בני בית המקדש בתוכה תהא בנוי בשכינה ומקדש וארון ומזבח. כעיר שחוברה לה – כשילה, שדימה הכתוב זו לזו, שנאמר אל המנוחה ואל הנחלה" וכו'.

מעמד מיוחד לה לשילה. כל זמן שהיה בה המשכן נאסרו הבמות, נחרבה שילה וגלה המשכן הותרו הבמות, עד בניין בית המקדש. ע"פ ציווי התורה, אף בזמן המשכן בשילה אמור עם ישראל לרכז את עבודת ה' שלו במקום אחד בלבד. זהו מרכז רוחני, שרק ממנו ודרכו יכול האדם לשעבד את ליבו אל אביו שבשמים. הפסוק המלמד זאת נאמר בספר דברים¹⁴: "כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׂבֻטֵיכֶם לְשׂוּם אֶת שְׁמוֹ שָׁם, לְשֹׁכְנֵי תְדֻרָתוֹ וּבָאתָ שָׁמָּה. וְהִבַּאתֶם שָׁמָּה עֲלֵתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם וְאֵת מַעֲשֵׂי תִיכֶם וְאֵת תְּרוֹמַת יְדְּכֶם, וְנִדְרֵיכֶם וְנִדְבַתֵיכֶם וּבְכֹרֹת בְּקֹרְכֶם וְצֹאנְכֶם. וְאֶבְלַתֶם שָׁם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם וּשְׂמֹחֶתֶם בְּכָל מִשְׁלַח יְדְּכֶם אֲתֶם וּבְתֵיכֶם, אֲשֶׁר בְּרַכָּהּ ה' אֱלֹהֵיךָ. לֹא תַעֲשׂוּן כָּל אֲשֶׁר אָנְחָנוּ עֲשִׂים פֶּה הַיּוֹם, אִישׁ כָּל הַיֶּשֶׁר בְּעֵינָיו. כִּי לֹא בָאתֶם עַד עַתָּה, אֶל הַמְּנוּחָה וְאֶל הַנְּחֻלָּה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיךָ נָתַן לָךְ".

אף הנדבה הפרטית – ההתרגשות האישית שהותרה לה הבמה – בזמן משכן שילה ובית המקדש נאסרה.

¹⁵המשכן נשכח מלב העם. בסוף פרשת פילגש בגבעה, כאשר מציעים זקני העם לשבטי ישראל לחטוף להם נשים מבנות בנימין בחג אשר בשילה, הם נותנים סימן מפורט למקום הימצאה של שילה: "וַיֹּאמְרוּ הִנֵּה חַג ה' בָּשָׁלוּ מִיָּמִים יְמִימָה אֲשֶׁר מְצַפּוֹנָה לְבֵית אֵל מְזַרְחָה הַשְּׂמֶשׁ לְמִסְלָה הַעֲלָה מִבֵּית אֵל שְׂכָמָה, וּמִנְגֵב לְלְבוֹנָה"¹⁶. העם אינו מכיר את המקום, אין עלייה לרגל, זבח ומנחה, עולה ונדבה¹⁷.

⁹ סוף ספר שופטים.

¹⁰ שופטים כ"א, כ"ה.

¹¹ דברים י"ב, ט'.
¹² מגילה דף י'.

¹³ קכ"ב, ג'.

¹⁴ י"ב, ה'–ט'.

¹⁵ ע"פ הרב בכרך בספרו 'מן הרמתיים צופים', פרק ראשון (עמ' 10).

¹⁶ שופטים כ"א, י"ט.

¹⁷ כך ע"פ רש"י שם. אמנם זו אינה דעת רד"ק, האומר שם כי לא יתכן שלא הכיר העם את מקום העיר, אלא הסימן הוא לכרמי העיר.

המשכן לא מהווה מקום מרכזי בזמן השופטים. תחת "לא תעשון ככל אֲשֶׁר אָנַחְנוּ עֲשִׂים פֶּה הַיּוֹם, אִישׁ כָּל הַיֵּשֶׁר בְּעֵינָיו"¹⁸ – "בַּיָּמִים הֵהֵם אֵין מִלְדָּ בְּיִשְׂרָאֵל, אִישׁ הַיֵּשֶׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה"¹⁹. את מצבו העגום של המשכן אין צורך לתאר מעבר לכתוב – "וַיִּשְׁימוּ לָהֶם אֶת פֶּסֶל מִיכָה אֲשֶׁר עָשָׂה, כָּל יְמֵי הַיּוֹת בֵּית הָאֱלֹהִים בְּשֵׁלָה"²⁰. לא רק תיאור זמן יש כאן, אלא גם אמירה – שלא זכה המשכן להיות מרכז, עד שהדרדר העם מ"איש הישר בעיניו" ל"וישימו להם פסל"²¹. אף הכהנים משרתי ה' לא זכו ללמד את העם דעת, עד ש"ויהונתן בן גרשם בן מנשה הוא ובניו היו כהנים לִשְׁבֵט הַדָּנִי, עַד יוֹם גְּלוֹת הָאָרֶץ"²². ופירשו רד"ק²³ ורלב"ג²⁴: 'גלות הארץ' זהו חורבן שילה. לסיכום: שתי נקודות העלינו בתיאור תקופת השופטים: א. העדר הנהגה; ב. ירידת ערך המשכן. וקשורים הדברים זה בזה – תקופת השופטים מאופיינת בהעדר מרכז המאחד את העם. אין מקום רוחני שממנו יוצאת הוראה לכל ישראל, ועל כן "וַיִּתְהַלְכוּ מִשָּׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֵת הַהִיא אִישׁ לְשִׁבְטוֹ וּלְמִשְׁפַּחְתּוֹ, וַיִּצְאוּ מִשָּׁם אִישׁ לְנַחֲלָתוֹ. בַּיָּמִים הֵהֵם אֵין מִלְדָּ בְּיִשְׂרָאֵל, אִישׁ הַיֵּשֶׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה"²⁵ (ואפשר לדייק כמה פירוודיות – שבטו, משפחתו, נחלתו). על רקע תקופה זו קם אלקנה.

"וכן שלמה אומר²⁶ יכעבור סופה ואין רשע וצדיק יסוד עולם, שהצדיק מעמיד את העולם על יסודו, כיון שחטאו בימי מיכה היו מקטרין לצלמו של מיכה, והיה העשן של שילה עולה מן זבחים של הקב"ה, ועשן צלמו של מיכה עולה מהר אפרים מבית מיכה, ומתערבין כאחת, שנאמר²⁷ 'עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל גחלים בערו ממנו'. כביכול חוזר ומבקש אפילו צדיק אחד, כדי שלא יהפוך את העולם, שנאמר²⁸ 'אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי, ואחר כך מצא לאלקנה אדם אחד, ויהי איש אחד'^{29,30}.

אלקנה

"וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִן הַרְמְתִים צוֹפִים מְהֵר אֶפְרַיִם, וַיִּשְׁמוּ אֶלְקָנָה בֶן יִרְחָם בֶּן אֶלְיָהוּא בֶן תַּחוּי בֶן צוּף אֶפְרַתִּי"²⁹.

¹⁸ דברים י"ב, ח'.

¹⁹ שופטים כ"א, כ"ה.

²⁰ שופטים י"ח, ל"א. יש בית אלוקים בשילה, וכנגדו "והאיש מיכה לו בית אלוהים" (שופטים י"ז, ה'), וחז"ל דרשו (אגדת בראשית פרק נ', אות א') ש"היה העשן של שילה עולה מן זבחים של הקב"ה, ועשן צלמו של מיכה עולה מהר אפרים מבית מיכה, ומתערבין כאחת".

²¹ "ויהי איש מהר אפרים ושמו מיכיהו" (שופטים י"ז, א'). מלבי"ם: "בתחלה היה צדיק וקראו מיכיהו ואחר שעבד עבודה זרה קראו מיכה".

²² שופטים י"ח, ל'.

²³ שם.

²⁴ שם כ"ט.

²⁵ שופטים כ"א, כ"ד-כ"ה.

²⁶ משלי י', כ"ה.

²⁷ תהלים י"ח, ט'.

²⁸ קהלת ז', כ"ח.

²⁹ שמואל א' א', א'.

³⁰ אגדת בראשית פרק נ', אות א'.

הספר פותח בתיאורו של אלקנה, ייחוסו ומעמדו. אלקנה בא מעיר של נביאים ("צופים"³¹) והיה נביא בעצמו. כמו כן היה אדם חשוב ("אפרתי").

אלקנה היה משבט לוי, ועירו בהר אפרים – כאנטיזה ללוי אחר, שקבע מושבו בהר אפרים, בפרשת פסל מיכה. איש לוי בא למיכה, שמקום מושבו היה בהר אפרים, ושם היה לכהן לפסלו של מיכה. ואם האחד הפריד את העם מהמשכן – הרי שאלקנה כל פועלו היה לחבר את העם מחדש למשכן³². [ואף בפרשת פילגש בגבעה – "וַיְהִי אִישׁ לְוִי גֵר בְּיַרְכְּתֵי הַר אֶפְרַיִם"³³, ודוק: שם בא מ"יַרְכְּתֵי הַר אֶפְרַיִם", ואילו אצלנו "מִן הָרְמָתִים צוֹפִים"]. ועוד על עירו של אלקנה – אלקנה היה "מִן-הָרְמָתִים", וברש"י: "שתי רמות היו", ואצל שמואל בנו "וַיִּתְּשְׁבֹתוּ הָרְמָתָה כִּי-שָׁם בֵּיתוֹ"³⁴, ומה עניין ניות ברמה, אלא שהיו עוסקים בנויו של עולם בבניין בית המקדש³⁵, – וכי לא כך יפה וכך נאה שבמקום ממנו התחילה ההתעוררות אל המנוחה תתחיל גם ההתעוררות אל הנחלה?...³⁶. "וַיְהִי אִישׁ אֶחָד". רש"י: "הכל לפי הסדר, משה מסר את התורה ליהושע, ויהושע לזקנים, ושופט מסר לשופט, עד שהגיע לעלי, וממנו³⁷ לשמואל". איני יודע מה רש"י בא ללמדנו ולמה הסמיך סדר נתינת התורה לפסוק הראשון, אבל רש"י מודיע לנו, קודם קריאת הספר וקודם פרשת אלקנה, כי עלי הוא שמקבל התורה מהשופט שלפניו, והוא שמעביר אותה הלאה אל שמואל. הוא "כִּי שָׁפְטֵי כֶהֱן יִשְׁמְרוּ דַעַת וְתוֹרָה יִבְקְשׂוּ מִפִּיהוּ"³⁸, והוא "הַשּׁוֹפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַיָּמִים הָהֵם"³⁹. ואולי כנגד זה נאמר "אִישׁ אֶחָד" – "שלא היה בדורו כיוצא בו"⁴⁰ (ובהמשך עוד נלמד על העימות בין שני גדולי הדור הללו). ושמה יש עוד לומר – שהיה אחד ותו לא, דהיינו שאלקנה היה שונה אף בנוף ההנהגה, ובטח שדרכו היתה מנוגדת לתפיסת העולם של משפחת עלי.

משפחת אלקנה

"וְלוֹ שְׁתֵּי נָשִׁים שָׁם אַחַת חָנָה וְשֵׁם הַשְּׂנִיית פְּנֵנָה, וַיְהִי לְפִנְנָה יְלָדִים וּלְחָנָה אֵין יְלָדִים"⁴¹. על פניו, פסוק זה היה צריך לבוא לאחר פסוק ג', כהקדמה לפסוק ד' – "וַיְהִי הַיּוֹם וַיִּזְבַּח אֶלְקָנָה, וַיִּתֵּן לְפִנְנָה אֶשְׁתּוֹ וְלְכָל בְּנֵיהָ וּבָנוֹתֶיהָ מְנוֹת", שהרי פסוק א' מתאר את אלקנה האיש ופסוק ג' את

³¹ "צופים" ת"י "מתלמידי נביאֵי", וכן בגמרא (מגילה דף ב'.): "מנצפ"ך צופים אמרום".

³² אגדת בראשית פרק נ', אות ה': "ד"א ויהי איש אחד. זש"ה] יזכר צדיק לברכה' (משלי י', ז'), זה אלקנה. יושם רשעים ירקבי' (שם), זה מיכה, למה אלא זה נקרא מהר אפרים, דכתיב 'מהר אפרים' (שמואל א' א', א'). וזה נקרא מהר אפרים, דכתיב ויהי איש מהר אפרים ושמו מיכיהו' (שופטים י"ז, א'), אלא לא דומין זה לזה, זה מחייב את ישראל בצלמו, וזה מכפר על ישראל, שנאמר 'ועלה האיש הוא מעירו מימים ימימה' (שמואל א' א', ג'). ועי' בתנא דבי אליהו רבא (סוף פרק ח') בתיאור פעולתו ודרכו של אלקנה. ויפורט בהמשך המאמר.

³³ שופטים י"ט, א'.

³⁴ שמואל א' ז', י"ז.

³⁵ עי' זבחים דף נ"ד:

³⁶ באגרות הראיה (אגרת ל"ט) מבאר הרב את הקשר בין הצדיק למקומו: "שבדאי כל עיר ומקום שבאה"ק יש לו שורש ובחי' בקדושה בפני עצמה... מ"מ כל אחד שהשיג ע"פ פרטיות שורש נשמתו, שהוא שינד לקדושה המיוחדת הפרטית השייכת לאותה העיר, ה' קובע בה דירתו... ע"כ היו כמה נביאים משארי ערים".

³⁷ ההדגשה שלי.

³⁸ מלאכי ב', ז'.

³⁹ דברים י"ז, ט'.

⁴⁰ במדבר רבה פרשה י', אות ה'.

⁴¹ שמואל א' א', ב'.

פועלו – "וְעֵלָה הָאִישׁ הַהוּא מְעִירוֹ מִיָּמִים יָמִימָה", וא"כ מה לי כאן בתווך תיאורו המשפחתי של אלקנה?

ואפשר לומר כי סדר הפסוקים בא לומר, שמי יודע כמה סבל יש בה בעלייה זו לאלקנה ולחנה ואעפ"כ לא נמנע מלעלות⁴².

"שֵׁם אַחַת חַנָּה וְשֵׁם הַשְּׁנִיַת פְּנֵנָה" – אומר לנו הפסוק, שישנה אחת מיוחדת ונוספת לה השנית, ולא כסופר ומונה – הראשון, השני⁴³.

אם כן, אנו עוסקים כאן במשפחה שלמה. לא האיש אלקנה לבדו יוצא למשימה ועימו כמה נספחים, אלא זוהי משפחה שלמה היוצאת לפעול את פעולתה בעם ישראל⁴⁴.

חנה, אחת משבע הנביאות שעמדו לעם ישראל⁴⁵, מוזכרת כבר כעת, משום שפעולתה היא המביאה לבסוף ל"משה מסר את התורה ליהושע, ויהושע לזקנים, ושופט מסר לשופט, עד שהגיע לעלי, וממנו לשמואל". מעשה אלקנה איננו עומד כשלעצמו, אלא אף הוא כחנה מכין להולדת שמואל – "בשכר מעשה אלקנה – שמואל"⁴⁶. אלקנה המושך ליבם של ישראל וחנה בתפילתה לבן (ולא ביקשה סתם בן, אלא "זָרַע אֲנָשִׁים"⁴⁷ – ששקול כשני אנשים, משה ואהרון⁴⁸, ואף סופה מעיד על תחילתה, שהשאלתו לה⁴⁹) – שניהם לאותה מגמה נתכוונו: שמואל. כל אחד מהם הולך בדרכו המיוחדת לטוות את הקומה החדשה לה צמא עם ישראל לאחר ימי שפוט השופטים. ודייק, שחנה קוראת לה' – "צבאות"⁴⁷, ואף אלקנה עולה למשכן להתפלל ולזבוח "לה' צבאות"⁵⁰.

עליית אלקנה

"וְעֵלָה הָאִישׁ הַהוּא מְעִירוֹ מִיָּמִים יָמִימָה לְהַשְׁתַּחֲוֹת וְלִזְבֹּחַ לַה' צְבָאוֹת בְּשֵׁלָה, וְשֵׁם שְׁנֵי בָנָי עָלָי חֶפְנִי וּפְנֵחָס כְּהֻנִּים לַה'"⁵⁰.

הפרשנים מביאים את המדרש על דרכו של אלקנה בקודש ללמד את ישראל ולקשרם מחדש אל המשכן. וכך כותב הרד"ק שם: "ועלה – כן היה עושה בכל שנה שנה, שהיה עולה לשילה לזבוח. ומה שאמר מעירו, לומר שהיה מזרז בני עירו לעלות. ובדרש, לא בדרך שהיה עולה בשנה זו היה עולה בשנה אחרת, אלא בכל שנה היה עולה בדרך אחרת בשביל להשמיע את ישראל ולהעלות אותן לשילה".

אלקנה חסיד היה במצוה זו, ואף הוסיף בנדבה עלייה נוספת על מצות הרגל⁴⁶, ומתוך רגשות אלו גם לימד וחינך את עם ישראל.

⁴² כך ע"פ הרב בכרך שם, פרק שני (עמ' 22). ומוסיף לבאר שם (עמ' 21-22) את חובת עליית הנשים לרגל. ועיי בדברי אברבנאל (עמ' ק"ע) בעניין. ובמדרש אגדת בראשית (פרק נ', אות ד') אמרו: "למה נשתבח, שהיה לו שתי נשים שונאות זו לזו, ויכול לעמוד".

⁴³ מלבי"ם על הפסוק. וכן המדרש (פסיקתא רבתי דרב כהנא, פרשה מ"ד – פיסקא כי פקד, ה') מספר, שחנה – כשרה אמנו – לאחר שלא נתעברה עשר שנים אמרה לבעלה שיקח אישה אחרת (=פנינה) ואולי תיבנה היא ממנה.

⁴⁴ "וכשעולים עמו בדרך היו לנין ברחובה של עיר והיו מתקבצין האנשים לבד והנשים לבד שכן האיש היה מדבר עם האיש והאשה עם האשה" (תנא דבי אליהו רבא, סוף פרק ח').

⁴⁵ מגילה דף י"ד.

⁴⁶ תנא דבי אליהו רבא, סוף פרק ח'.

⁴⁷ שמואל א' א', י"א.

⁴⁸ עיי ברכות דף ל"א:

⁴⁹ שמואל א' א', כ"ח.

⁵⁰ שמואל א' א', ג'.

על חשיבותה של מצות העלייה לרגל כותב בעל ספר החינוך⁵¹: "משרשי המצוה, למען יראו כל ישראל ויתנו אל לבם בפעולת הקרבן המעורר הלבבות, כי כולם מקטנם ועד גדולם חלק השם ונחלתו, עם קדוש ונבחר, נוצרי עדותו, סגולת כל העמים אשר תחת כל השמים, לשמור חוקיו ולקיים דתו, על כן יבואו שלש פעמים בשנה בית השם, והוא באמרם על דרך משל הננו לאל לעבדים נכנסים ובאים בצל קורתו ובחזקתו סמוכים לעד לעולם באהבתו וביראתו וזר לא יבוא בתוכנו, כי אנחנו לבדנו בני ביתו. ועם המעשה הזה תתעורר דעתנו ונכניס בלבנו מוראו ונקבע ברעיונו אהבתו ונזכה לקבל חסדו וברכתו".

ע"פ בעל ספר החינוך, דווקא עבודת הקרבן – החיבור אל כהנים בעבודתם במקום בו שורה שכינה – הוא זה שיעורר את עם ישראל לאהבה את ה' ולהכיר בסגולתו המיוחדת: "וְשִׁכְנָתִי בְּתוֹכְכֶם"⁵².

בני עלי⁵³

ומנגד – "וּבְנֵי עֲלֵי בְּנֵי בְּלִיעַל, לֹא יָדְעוּ אֶת ה'"⁵⁴. ומוסיף ומספר המקרא במה חטאו, שהיו לוקחים מבשר הזבח "כִּלְ אֶשֶׁר יַעֲלֶה הַמִּזְבֵּחַ"⁵⁵ – הם קבעו להם חוק זה ולהם לא היה לנחלה כי אם חזה ושוק של שלמים (רש"י), ובנוסף היו אוכלים את השלמים קודם הקרבת האימורים המתירין לאכול את הזבח.

ומסביר הרלב"ג⁵⁴ את רעתם הגדולה: "והנה בני עלי היו רשעים ובלתי יודעים הש"י, ולזאת הסבה היו רודפים אחרי הזוללות, והיו מפני זה לוקחים מישראל יותר מכדי חקם... **וזה היה חמס ובזיון לקרבנות שהם היו לוקחים אותה על צד רדיפת התאוות, ולא נתנו להם המתנות שנתן להם הש"י אם לא לתכלית שיחזקו בתורת ה' מצד שלא יצטרך להם לטרוח במזונם, ועשו רעה גדולה יותר מזאת, שקודם שקרבו מתירי השלמים לכהנים ולישראל, והם החלבים עם מה שנמשך להם, היו חוטפים להם בחזקה מבשר הזבח... והנה שמו שלחנם קודם לשולחן גבוה כאילו היתה לשוא העבודה לה' והיה עקר הכוונה למלאת בטנם ובה האופן נאצו בני עלי את מנחת ה'".**

כמה ירד מעמד הקרבת הקרבן בימי בני עלי, ובמקום שיהפוך מעמד זה לקשר בין ישראל לה', כאשר המתווכים בו הם כהני ה' – הרי "נאצו בני עלי את מנחת ה'", ניצלו את מעמדם לרעה והפכו את קערת הקרבן על פיה⁵⁶. ומה כתוב בסוף המקרא? "וַתְּהִי חַטָּאת הַנֶּעֱרָים גְּדוֹלָה מְאֹד אֶת

⁵¹ מצוה תפ"ט.

⁵² שמות כ"ה, ח'.

⁵³ יודע הכותב את מאמר חז"ל (שבת דף נ"ה): "כל האומר בני עלי חטאו אינו אלא טועה", ואף קרא את דברי הסבא מסלבדוקא (הרב נתן צבי פינקל, אור הצפון ח"ב עמ' קמ"ה): "אין לנו כל מושג ותפיסה נכונה בטרמינולוגיה של התורה הכתובה. כל מונח שבתורה הנהו כל כך רחב ועמוק, הכולל בתוכו מושגים כה דקים, עדינים ואצילים, אשר אין לבן תמותה שום השגה לעמוד על החוט המקשר את המושג אל הניב, את הרעיון אל המילה הכתובה, בלי פירוש חז"ל, שגילו לנו רזי וסודי התורה", אך בכל זאת הבאנו את הדברים כלשונם ע"פ המפרשים על אתר, על מנת להדגיש את מעשה אלקנה דווקא ואת חידושו לעומת ההנהגה הנוכחית.

⁵⁴ שמואל א' ב', י"ב.

⁵⁵ שם ב', י"ד.

⁵⁶ ונראה לי לדייק בסוף פסוק י"ד: "והכה בכיור או בדוד או בקלחת או בפרור כל אשר יעלה המזלג יקח הכהן בו, ככה יעשו לכל ישראל הבאים שם בשלה" – למה בא סוף הפסוק אם לא להדגיש את התנהגות בני עלי לעומת רצונו של העם העולה אל בית האלוקים בשילה.

פְּנֵי ה', כִּי נֶאֱצָו הָאֲנָשִׁים אֶת מִנְחַת ה' 57, ומפרש שם המלבי"ם, שחטאם הגדול היה בכך "שבזו העם (=האנשים)" על ידי זה את הקדשים והיה כבודם קל בעיניהם".

"וְשֵׁם שְׁנֵי בְנֵי עֲלִי" 50

יודע גם יודע אלקנה את הנעשה בשילה, שומע את העם המסרב לעלות – ובכל זאת לא נרתע, ורגל אחרי רגל, שנה אחר שנה, היה עולה אל המשכן, ואף הוסיף עלייה מגודל חסידותו וחיבובו את אותה מצוה.

מדגיש הפסוק את עלייתו 58 של אלקנה לזבוח לעומת זבחם של בני עלי. לכאורה סוף הפסוק מיותר, שהרי עדיין לא נאמר לנו על חטאתם של בני עלי 59, וכל התיאור מובא רק לאחר סיפורה של משפחת אלקנה, אלא שרוצה הכתוב להדגיש את מעשה אלקנה – "זה לעומת זה". וכן מסביר במלבי"ם שם: "ושם שני בני עלי – הוא טעם למה רק הוא לבדו עלה מעירו לרגל, משיב כי העם היו נמנעים אז מעלות לרגל מפני בני עלי שהיו לשמצה בעיני העם, ובזה ספר גם בשבחו שאף על פי כן לא נמנע הוא מעלות מימים ימימה ונטל שכר כנגד כולם" 60.

ואני בעניי רציתי להעיר ולהאיר, שלא בני עלי הם המנוגדים כאן לאלקנה, אלא עלי בעצמו. "וְשֵׁם שְׁנֵי בְנֵי עֲלִי" – ועלי עצמו אינו שם. עלי הכהן, השופט, נפקד מן המשכן 61, מהשגחה על בניו 62, מהמצופה ממנו בהנהגת עם ישראל, ועל כן נדרש אלקנה לפעול פעולתו. [ובסוף פרק ב' איש האלוקים המוכיח את עלי היה אלקנה 63 – א"כ מתח זה היה קיים אף בנגלה].

הנשים הצובאות

"וַתִּזְדַּר נָדָר וַתֹּאמֶר ה' צְבָאוֹת אִם רָאָה תִרְאֶה בְּעֵינֵי אֶמְתָּךְ וּזְכַרְתִּנִּי וְלֹא תִשְׁכַּח אֶת אֶמְתָּךְ וַתִּתְּנָה לְאֶמְתָּךְ זֶרַע אֲנָשִׁים, וַתִּתְּנֵהוּ ה' כָּל יְמֵי חַיָּו וּמוֹרָה לֹא יַעֲלֶה עַל רֹאשׁוֹ" 47.

מביא שם רש"י את דברי המדרש 64: "למה נתייחד שם זה כאן, אמרה לפניו: רבונו של עולם, שני צבאות בראת בעולמך, העליונים לא פרים ולא רבים ולא מתים, והתחתונים פרים ורבים ומתים. אם אני מן התחתונים אהיה פרה ורבה ומתה, ואם אני מן העליונים לא אמות".

57 שמואל א' ב', י"ז.

58 אף מעשהו של אלקנה מדויק בפסוק, הביטוי "מימים ימימה" נזכר גם בקרבן פסח: "ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה" (שמות י"ג, י'), כאדם המצפה – "ואביו שמר את הדבר" (בראשית ל"ז, י"א). ופירוש הביטוי "ימים" אינו אלא שנים, כגון "תשב הנערה אתנו ימים (=שנה) או עשור" (שם כ"ד, נ"ה), אלא שמגודל הציפייה הופכת השנה ל"ייהיו בעיניו כמים אחדים" (שם כ"ט, כ').

59 רד"ק (שמואל א' א', ג'): "זכרם על הזבחים לפי מה שעתידי לזכור עליהם מה שהיו עושים בקרבנות".

60 וכן כותב הרב בחיי ראי"ה עמ' רי"א, ועי' באריכות בספר לאמונת עתנו ח"א עמ' צ"ג-ק"ח, ובפרט בעמ' ק"ג.

61 ח"ו לומר שעלי לא נכח במשכן, שהרי הכתוב בעצמו אומר לא כך: "ויהי ביום ההוא ועלי שכב במקומו" (שמואל א' ג', ב'), ומסבירים הפרשנים כי הכוונה היא למקום שבו הכהנים ישנים, אלא כוונתי לומר שעלי לא עושה את המשכן למרכז – וכביכול איננו שם.

62 באגדת בראשית (פרק מ"א, אות א'): "הרי צדיק גמור שנקרא רשע בעד בניו... וכל ישראל היה שונאים אותו על בניו". ועוד שם (אות ג'): "שלשה כתרם (=של גדולה) היו בידו... ובעונות בניו ירד משלשתן".

63 רש"י על שמואל א' ב', כ"ז.

64 פסיקתא רבתי דרב כהנא, פרשה מ"ד – פיסקא כי פקד, ג'.

שאיפתה של חנה היא להיות שותפה במפעל האלוקי של העמדת צבאות ה'. חנה רוצה להעמיד צבא, ובזה גם להיות בעצמה חלק מצבא – שאם לא מצבא התחתונים היא, הרי שייכת היא לצבא העליונים.

ביטוי זה – "צבאות" – מופיע גם ביציאת מצרים: "וַיְהִי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה, הוֹצִיא ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל צְבָאֵתָם"⁶⁵. ובהקמת המשכן מיוחס ביטוי זה לבנות ישראל שהעמידו אותם צבאות: "וַיַּעַשׂ אֶת הַכִּיּוֹר נְחֹשֶׁת וְאֶת כַּנּוֹתָיו נְחֹשֶׁת, בְּמִרְאֵת הַצְּבָאֵת אֲשֶׁר צָבְאוּ פָתַח אֹהֶל מוֹעֵד"⁶⁶.

נדרשו הפרשנים לפירוש המילה "צבאות" ביחס למראות, ומהו "אשר צבאו"⁶⁷. וראשון לדבר רש"י⁶⁸: "בנות ישראל היו בידן מראות שרואות בהן כשהן מתקשטות, ואף אותן לא עכבו מלהביא לנדבת המשכן, והיה מואס משה בהן מפני שעשויים ליצר הרע, אמר לו הקב"ה: קבל, כי אלו חביבין עלי מן הכל, שעל ידיהם העמידו הנשים צבאות רבות במצרים, כשהיו בעליהן יגעים בעבודת פרך היו הולכות ומוליכות להם מאכל ומשתה ומאכילות אותם, ונוטלות המראות, וכל אחת רואה עצמה עם בעלה במראה, ומשדלתו בדברים, לומר אני נאה ממך, ומתוך כך מביאות לבעליהן לידי תאוה וזקקות להם, ומתעברות ויולדות שם, שנאמר: תחת התפוח עוררתיך, וזהו שנאמר במראות הצובאת".

הרד"ק⁶⁸ מפרש, שמשמעות המילה 'צבא' היא התאספות: "לפי שהבאים לעבודת האל לביתו באים צבא וחיל שנאספין מזה ומזה לבא שם". ולפירושו – "אשר צבאו" עניינו התאספו הנשים לתת נדבתן באוהל מועד⁶⁹.

האבן עזרא⁷⁰ מסביר ע"פ התרגום, שההתאספות היתה לשם תפילה: "או נשים באות תמיד להתפלל אל מקום האהל, ועזבו כל תאות העולם, על כן נתנו מראותן"⁷¹. ומוסיף החזקוני (וכן בספורנו)⁷² מימד נוסף: "אשר צבאו פתח אהל מועד – להתפלל ולשמוע תושבחותיו והלוליו של הקב"ה מפי הנהנים והלויים".

המילה "צבאות" קשורה לריבוי, להתאספות של הרבה פרטים במקום אחד ("וַיִּכְלּוּ הַשְּׂמִימִים וְהָאֶרֶץ וְכָל צְבָאֵם"⁷³), אך אין זו התאספות סתם אלא התאספות לשם תכלית מסוימת (תפילה, שמיעת תשבחותיו, הקרבת קרבן).

הנשים הללו רצו להעמיד צבאות לה' מתוך קשר מתמיד למשכן דווקא, כפי שתרגם בתרגום יונתן⁶⁶: "ובעידן דאתון לצלאה בתרע משכן זמנא הנאן קיימין על קרבן אדמותהון ומשבחון ומודן ותייבין לגובריהון וילדן בנין צדיקין בזמן דמדכון מן סואבות דמהון", שהיו באות ליטהר ולהביא קרבן אחר לידתן ומתוך כך העמידו בנים צדיקים.

⁶⁵ שמות י"ב, נ"א.

⁶⁶ שם ל"ח, ח'.

⁶⁷ עיי באריכות ברמב"ן שם, שמסכם את כל הפירושים.

⁶⁸ שמואל א' ב', כ"ב.

⁶⁹ כלומר: ע"פ הרד"ק המשכן הוא מקום לצבא, וכן מפרש הרמב"ן על שמות (שם).

⁷⁰ בפירושו הקצר על שמות ל"ח, ח'. ובתרגום "צבאות" כאן ובשמות: "דאתן לצלאה".

⁷¹ ולפירושו – "אשר צבאו" הכוונה שבאו להתפלל במקום האוהל. ועיי ברמב"ן שם.

⁷² על שמות שם.

⁷³ בראשית ב', א'.

כפי שראינו לעיל בספר החינוך⁵¹, במיוחד פעולת הקרבן היא שמביאה לידי התעוררות הלב "כי כולם מקטנם ועד גדולם חלק השם ונחלתו, עם קדוש ונבחר, נוצרי עדותו, סגולת כל העמים", והוסיף החזקוני את תפקידם של הכהנים והלוויים המהללים ומשבחים. ובנות ישראל שמסרו נפשן במצרים על העמדת צבאות ה', נאספות עתה – צבא – אל היכל בית ה' להתפלל ולשמוע תשבחותיו והילוליו של הקב"ה מפי הכהנים, ואפשר לומר שבזעיר אנפין בכך כל אישה משאילה את בנה לקב"ה.

ומנגד, אצל בני עלי, מה נאמר? – "אֲשֶׁר יִשְׁכְּבוּ אֶת הַנְּשִׁים הַצְּבָאוֹת פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד"⁷⁴. ושמא כאן בדיוק חטאו בני עלי. הם לא קידשו עצמם (או שמא קידשו עצמם מעל ומעבר), ובמקום להיות כהנים המקשרים ומחנכים את צבאות ה' לאביהם שבשמים – התגדרו בתפקידם, חטפו, נטלו ומנעו בפועל העמדת צבאות (שהיו משהים קיניהן, וביטלו פו"ק⁷⁵)⁷⁶.

"ה' צבאות"

לעומת אלקנה העושה את פעולתו בפומבי ובבוא יום אף מוכיח את עלי הכהן, הרי שחנה נראית כאנושית ביותר – כמיהתה של אם לבן, "לא ארוך ולא גוף ולא קטן ולא אלם ולא צחור ולא גיחור ולא חכם ולא טפשי"⁷⁷. וח"ו שאיננו מזלזלים בכמיהתה ובתפילתה – אך זכתה חנה ובנה מכונן את המלכות בישראל⁷⁸, ואם במעשהו של אלקנה וחידושו הגדול לאותה תקופה אומרים חז"ל⁴⁶ "בשכר מעשה אלקנה שמואל" – אזי איננו מבינים מהו מעשה חנה וחידושה הגדול שזכתה ויצא ממנה זרע ששקול כשני אנשים (משה ואהרן)⁷⁹.

חידושה הגדול של חנה אינו ברצונה לילד, אלא בקשירת רצונה זה לשמו של הקב"ה – "צבאות". "ותדר נדר ותאמר ה' צבאות" – אמר רבי אלעזר: מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקראו להקב"ה צבאות, עד שבאתה חנה וקראתו צבאות"⁷⁷.

⁷⁴ שמואל א' ב', כ"ב.

⁷⁵ "אלא מה אני מקיים 'אשר ישכבון את הנשים' (שמואל א' ב', כ"ב)? מתוך ששהו את קיניהן שלא הלכו אצל בעליהן מעלה עליהן הכתוב כאילו שכבוס" (שבת דף נ"ה:). ובמהר"ם רוטנבורג עה"ת (שמות ל"ח, ח'): "הצבאות ב', ואידך הצבאות פתח אהל מועד גבי בני עלי, לפי שמשו רבינו לא רצה לקבל המראות לנדבה לפי שמביא לידי זנות, אמר לו הקב"ה אדרבה יש לך לקבל שמביא לידי פריה ורביה, וקיבלו, וזהו שגילה לנו המסורת 'הצבאות' דהכא גבי פריה ורביה ו'הצבאות' דהתם גבי בני עלי שמיעטו פריה ורביה, מתוך ששהו את קיניהן".

⁷⁶ עיי' בעין איה שבת ב', פרק חמישי סעי' נ"ג, בהקשר לחטאם של בני עלי, שם קובע הרב עיקרון: "ע"כ ראוי לדעת, שיסוד עבודת ד' וקדושת החיים המה הולכים יחד צמודים, מפני שא"א בשום אופן שיתרוממו החיים בכל רחבם ועמקם, בכל הקיפם וגבהם, אם לא ע"י השתאבם במקור החיים, צור העולמים ב"ה, ע"כ נקשרנו בקשר אמיץ בקדושה האלהית העליונה". ובהמשך מסביר למה דווקא קרבן היולדת הוא המסמל את "התאחדות העבודה הקדושה עם החיים והשלמתם". וכך מסביר הרב את חטא השהיית הקן, שהרי "הבאת הקן היא מכשרת את החיים לקדשם", ואילו ההשהיה גורמת להיפך. ע"פ זה מסביר הרב גם את חטאם בעניין הקרבנות, ש"הקשחת הלב מענייני העם, מצרכיו ורגשותיו... הרס את המשטר, הרחיק את המוסר הטהור המפעם בכל לב טהור מעל מושג עבודת הקודש".

⁷⁷ ברכות דף ל"א:

⁷⁸ "מאי זרע אנשים!... – זרע שמושח שני אנשים, ומאן אינון, שאול ודוד" (ברכות דף ל"א:).

⁷⁹ עיי' ברכות דף ל"א:.. מובן שבכל תג, מילה ופסוק ניתן ללמוד הערות מוסריות רוחניות ותועלתיות, אך אצל חנה – נדרה כל כך הירואי עד שחובה עלינו להבין דברים אלו בשורשם.

שמו של הקב"ה משמעותו ההנהגה⁸⁰, ויש שהשם מחכה לדורו ע"פ סדרי ההשגחה של הקב"ה. ואצלנו קריאת השם "צבאות" על ידי חנה, פירושה שיש מוכנות להנהגת "צבאות" בעולם. ושכרה – שבנה שמואל הוא הנביא הראשון שמנבא בשם "צבאות"⁸¹; בציווי על מלחמת עמלק אומר שמואל: "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת פְּקֹדֵי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּלֶק לְיִשְׂרָאֵל"⁸². שם זה, ההולך ומתרחס בעם מתפילתה של חנה עד הציווי למחיית עמלק, הוא **ביטוי להנהגה חדשה המופיעה בעולם**, הנהגה המתחדשת בשמואל – "וונתתה לאמתך זרע אנשים..." – זרע שמושח שני אנשים⁸³.

פנינה

אך צריכה חנה לעבור מסכת שלמה של ייסורים עד שתוציא שם זה מפיה. לאחר עקרות של עשר שנים, מכניסה חנה צרתה לתוך ביתה; נוהגת היא כאם העקרות – שרה אמנו⁸⁴. ומסבב הסיבות חפץ בתפילתה ועל כן דוחק בה – "וַיְהִי לְפָנֶיהָ יְלָדִים וְלַחֲנָה אֵין יְלָדִים"⁴¹, ואף פנינה לשם שמים מתכוונת⁸⁵ ומוסיפה בכעסה – "וַיְכַעֲסֶתָהּ צָרְתָהּ גַם פָּעַס בְּעֵבֹר הַרְעָמָה, כִּי סָגַר ה' בְּעַד רַחֲמָה"⁸⁶, ולא פעם אחת אלא "גם כעס" – פעמים רבות⁸⁷, ונהגה כך שנה בשנה מדי עלותן אל המשכן. ומתוך דבריה של חנה עצמה ניתן ללמוד כמה ציערתה פנינה, שכך אומרת חנה לעלי⁸⁸: "אֵל תִּתֶּן אֶת אֲמֹתָךְ לְפָנַי בַּת בְּלִיעַל, כִּי מְרַב שִׁיחִי וַיְכַעֲסֵי דַבְּרֹתַי עַד הַנְּהָה", ומפרש שם רד"ק ע"פ ת"י: "נראה מדבריו כי בת בליעל אמרה על פנינה צרתה, ואמרה לו לא תכלימני בפנינה כי היא תשמח לאידי והיא מכעיסה אותי". ואף בתפילתה לאחר הולדת שמואל משמיעה לנו חנה⁸⁹: "אֵל תִּרְבּוּ תַדְבְּרוּ גְבוּהָהּ גְבוּהָהּ", ומסביר הרלב"ג – "אמרה בעבור דברי פנינה והכעסתה אותה".

"מְנַה אַחַת אֶפְיִים"⁹⁰

⁸⁰ בספר שמות (וי, ג'): "ושמי ה' לא נודעתי להם", ומסביר רש"י: "לא נפרתי להם במדה אמתית שלי שעליה נקרא שמי ה', נאמן לאמת דברי, שהרי הבטחתים ולא קיימתים".

⁸¹ מדרש שמואל, פרשה ב': "ה' צבאות' (שמואל א' א', י"א) – רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי: אמר לה הקב"ה: חנה, מתחלת ברייתו של עולם לא קלסני אדם בפסוק זה אלא את, חייך שבנד עומד ופוחת בו, הה"ד (שם ט"ו, ב'): יכה אמר ה' צבאות פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל".

⁸² שמואל א' ט"ו, ב'. ויש קשר הדוק בין הדברים. כפי שנראה בהמשך, השם "צבאות" קשור להופעת מלכות ישראל, וממילא יהיה קשור למלחמת עמלק. ואכמל"ו.

⁸³ ברכות דף ל"א: וראה בהמשך המאמר, כי ע"פ הזוהר שם "צבאות" מכוון כנגד מידת היסוד, שהיא המידה השישית, ולאחריה – מלכות.

⁸⁴ פסיקתא רבתי דרב כהנא, פרשה מ"ד – פיסקא כי פקד, ה'.

⁸⁵ "אמר ר' לוי: שטן ופנינה לשם שמים נתכוונו" – ילקוט שמעוני על שמואל א', רמז ע"ז. ועיי"ש בהמשך המדרש.

⁸⁶ שמואל א' א', ו'. רש"י שם: "צרתה – אשת בעלה, פנינה. גם כעס – כעס אחר כעס, תמיד, לכך נאמר 'גם כעס', היתה אומרת לה: כלום קנית היום מעפורת לבנד גדול, או חלוק לבנד קטן. בעבור הרעימה – שתאונן, ורבותינו אמרו: בעבור הרעימה, שתפלל, ולשם שמים נתכוונה. בעד רחמה – כנגד רחמה, וכן כל לשון 'בעד'".

⁸⁷ רש"י ומצודת דוד שם.

⁸⁸ שמואל א' א', ט"ז.

⁸⁹ שמואל א' ב', ג'.

⁹⁰ שמואל א' א', ה'.

עשר שנים של עקרות ולא מגרש אלקנה את חנה כמותר, משום שמאמין אלקנה כי יש בכח נישואים אלו להביא פרי בטן. להבדיל מרוב המפרשים, שמסבירים את המנה שנתן אלקנה לחנה כנסיון לפיוס ("אפִּים" = כפולה או נכבדת, בסבר פנים יפות, להשיב אפה). מביא הרד"ק⁹⁰ פירוש מדהים המלמד אותנו על אלקנה עצמו, וכמה היה הוא חפץ בחנה ובילד דווקא ממנה. הרד"ק מסביר שנתן לה מנה אחת בלבד, ולא רק אלא שנתנה בכעס ("אפִּים"), וזאת משום שלא יכול להוסיף לה מנה, שהרי לא היו לה ילדים ו"היה לו כעס ועצב בזה לפי שהיה אוהב חנה והיה מתאוה להיות לו ממנה בנים".

האם באמירת "הלוא אֶנְכִי טוֹב לָךְ מֵעֶשְׂרָה בָּנִים"⁹¹ נטש אלקנה את אמונתו? או שמא חבר הוא לפנינה הדוחקת בכעסה את חנה להתפלל אל ה' ביותר? – בין כך ובין כך, מבין השיטין עולה תפילתה המופלאה של חנה.

הנצי"ב לפרשת ויצא⁹² מסביר אמירה זו של אלקנה "הלוא אנכי" כבירור נוסף לרצונה של חנה לילד, וז"ל: "דאשה המבקשת בנים פעמים הוא משום דמבקשת התענוג, דטבע האשה לגדל ולהשתעשע בבנים, ופעמים משום חוטרא לידה ומרא לקבורה, והתובעת בנים משום תענוג ראוייה להתפייס במה שאישה מראה לה אהבה וחבה יתירה, וכמאמר אלקנה לחנה למה תבכי הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים... אבל אם טוענת משום חוטרא לידה כו', אין עצה בפיוס... והיינו שקפצה חנה ונדרה ונתתה לאמתך זרע אנשים ונתתיו לה' כל ימי חייו, שרגזה על החשד שחשדה אלקנה שמרעשת עולם בשביל תענוג... על כן נדרה שתתנהו למשכן ולא תשתעשע עמו כלל".

וכן נלמד זכות על פנינה, שכל מגמתה היתה לשם שמים (נדמין לעצמנו מצב כזה בו כל עם ישראל מצפה למושיע, ומבינה משפחתו של אלקנה שמושיע זה מחנה ייצא – ואם כן הכל כשר⁹³).⁹⁴

חפץ הקב"ה בתפילתן של צדיקים, חפץ הוא בהתעלותם, בהשתלמותם, ועל כן מסבב הקב"ה הסיבות ע"י אלקנה ופנינה כדי שיצא שם "צבאות" מפי צדיקה זו, כדי שיתרקם שם זה לכדי צלם ודמות וייוולד הילד הקורא בשם ה', "וּשְׂמוּאֵל בְּקִרְאֵי שְׁמוֹ"⁹⁵.

עד כה ביארנו, שזהו רצונו של הקב"ה שיופיע שמו – "צבאות", ועל כן סיבב וגרם לחנה להגות שם זה בפיה, וביארנו שיש קשר הדוק בין הופעת שם זה ובין הגייתו דווקא מפי עקרה המתפללת לבן⁹⁶.

אך לא זכתה כל עקרה לגלות קשר זה, עד שבאה חנה.

"כל צבאם" – כל צביונם

⁹¹ שמואל א' א', ח'.

⁹² בראשית ל', א'.

⁹³ באומרי "הכל כשר" כוונתי לדברי המדרש שהובא לעיל (ראה הערה 85), האומר שאף פנינה לשם שמים נתכוונה. ועיי' לאמונת עתנו ח"א עמ' ק"ז-ק"ח.

⁹⁴ דברים ברוח זו מובאים באחד מן הספרים החיצוניים על המקרא – קדמוניות המקרא (המיוחס לפילון) מ"ט, ח': "ויאמר העם הנה ה' עשרה בנים לאלקנה, ומי בהם ימשול וינבא? ויאמר אלהים איש מבני פנינה לא יוכל למשול בעם, כי נולד מן העקרה אשר נתתי לו לאשה הוא יהיה נביא לפני ואוהב אותו כאשר אהבתי את יצחק". **צריך לזכור, כי ספר זה לא נכתב ברוח הקודש, ואף יש ספק ביחס לידיים שנגעו בו. איננו באים לדייק במילים, אלא להדגיש את הרעיון המרכזי!**

⁹⁵ תהלים צ"ט, ו'.

⁹⁶ כבר הסברנו לעיל את מקומו של השורש צ.ב.א דווקא אצל נשים הבאות ללדת, ואת מקומו של המשכן (ועיי' בדברי הרב שהבאנו בהערה 76).

”אמרה חנה לפני הקב”ה: רבש”ע מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד? משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו, בא עני אחד ועמד על הפתח אמר להם תנו לי פרוסה אחת, ולא השגיתו עליו, דחק ונכנס אצל המלך, א”ל אדוני המלך מכל סעודה שעשית קשה בעיניך ליתן לי פרוסה אחת? ‘אם ראה תראה’ – א”ר אלעזר: אמרה חנה לפני הקב”ה: רבש”ע אם ראה מוטב, ואם לאו תראה, אלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי וכיון דמסתתרנא משקו לי מי סוטה, ואי אתה עושה תורתך פלסתר, שנאמר: ‘ונקתה ונזרעה זרע’⁹⁷.”

אברבנאל⁹⁸ מסביר, שאצל חנה העקרות היתה שונה; מצד טבעה יכלה ללדת, אבל הקב”ה סגר את רחמה. כאן מתחילה הלגיטימציה ל”ויכוח” של חנה והתרת הדברים כלפי שמיא⁹⁹ – תביעתה לבן אמנם אנושית-טבעית לגמרי, אלא שיש בה חידוש, משום שחנה יכולה להרשות לעצמה לתלות בקב”ה את האחריות הבלעדית למצבה, ולתארו כפועל כביכול שלא ע”פ חוקו, עד כדי כך שהיא יכולה לפנות לקב”ה ו”להכריחו” לציית לחוק אחר (ע”י שתיית מי סוטה). חנה בתשע עשרה שנות עקרותה התעלתה¹⁰⁰ לכדי יכולת לגלות את הקשר המסובך בין בורא לנברא, במקום בו שאיפותיו הפרטיות של הפרט הינן חלק ממגמת הכלל. נאמר במילים אחרות: שאיפות הפרט ורצונותיו האישיים, כאשר הם יוצאים מהמעגל הפרטי-המוגבל והופכים להיות “כלי” בידי רצונו של הקב”ה – הם מגלים את רצונו של הקב”ה בתוך אותו רצון פרטי. ממילא בן זה איננו משקף רק את הצד האימהי של חנה, אלא זהו בן של הקב”ה – שאול לה’ – חנה לא נעלמת בתוך שאיפותיה הפרטיים לילד, ולא חוטאת לשאיפה זו (הפרטית) בהשאילה את הנער אליו התפללה¹⁰¹ “לה’ פל הַיָּמִים”¹⁰² (וכך מבאר הנצי”ב¹⁰³ את המילה “צבאם” – “כל צביונם, דבאותה שעה היה כל המינים באופן היותר משובח שאפשר”, היינו משום שקיבלו את צביונם-משמעותם).

ונביא ככתבם את דברי הרב בעולת ראייה¹⁰⁴, וברוח זו ניסינו לקרוא את פרקנו כולו:

”ד’ צבאות, אשרי אדם בוטח בך. לעומת ההכרה הכהה, הבאה מתוך הסיקור החלוני על הכלל של ההויה כולה, שמצדה בא יאוש ורפיון לכל פרט, לחשוב שאובד וצולל הוא בתוך אבק דק בים הגדול של המציאות הכללית, והמון כחותיה האדירים, באה הכרת הקדש, המביטה על הגודל הכללי מתוך המרחב של דעת אלהי ישראל, אדון הצבאות. ודוקא מתוך גדולת המפעל, אשר אין קץ לרחבו, גדלו, עמקו ועזו, משתקפת היא התכונה המאשרת את כל פרט, בכח מציאותו באחדות הגדולה של כל הכלל כולו, החסין בכח ומאוחד באחדות מקור ההויה, הנושא כל בכח רחמיו ועז גדולתו. והאשר, כמו של כל היקום בהכללתו, ככה הוא מתפרט על הפרטים כולם, וכל אישיות מיוחדת מתמלאת זיו עליון, ומתאשרת בגודל נצח בקשר המקודש, אשר הוא מתאגד בשם ד’

⁹⁷ במדבר ה’, כ”ח.

⁹⁸ שמואל א’ א’, ב’ (עמ’ ק”ע).

⁹⁹ “ואמר רבי אלעזר: חנה הטיחה דברים כלפי מעלה, שנאמר: ‘ותתפלל על ה’ – מלמד שהטיחה דברים כלפי מעלה” (ברכות דף ל”א:).

¹⁰⁰ איננו מחלקים ציונים ח”ו, אלא שמתאוהו הקב”ה לתפילתם של צדיקים (ע”פ בראשית רבה מ”ה, ד’) – שיתגלה שמו ע”י תפילתם, וקורא הדורות מראש מצפה שיופיע שמו “צבאות” בתחילת אתחלתא דגאולה דספר שמואל.

¹⁰¹ ע”פ שמואל א’ א’, כ”ז.

¹⁰² שמואל א’ א’, כ”ח.

¹⁰³ בראשית ב’, א’.

¹⁰⁴ ח”א, עמ’ רט”ז.

צבאות, הנקרא על צבאי צבאות עולמו, שהכרתו החיה והמאוחדת חקוקה בשם ישראל, צבאות ד' בעולמו. ד' צבאות אשרי אדם בוטח בד'.

ובמקום נוסף מסביר הרב עיקרון זה¹⁰⁵: "כיון דתקינן רבנן השכיבנו כגאולה אריכתא דמיא" (ברכות ד'). אף שצריך האדם שישים מעינו אל ישועת הכלל, מ"מ צריך הוא להיות עסוק בשלמותו הפרטית, אלא שצריך שתהי' כונתו שע"י שלמותו יאוחד אל הכלל, ובוה איננו נפרד מהכלל גם בהיותו עסוק בשלמותו הפרטית".

לסיכום: לאחר תקופת השופטים וקודם תקופת המלכות, צריכה לבוא הנהגה מאת ה' הקושרת את הפרט אל המרכז, הקושרת את שלמותו הפרטית אל ישועת הכלל, הנהגה שכל יסודה הוא ש"עבודת ד' וקדושת החיים המה הולכים יחד צמודים, מפני שא"א בשום אופן שיתרוממו החיים בכל רחבם ועמקם, בכל הקיפם וגבהם, אם לא ע"י השתאבם במקור החיים, צור העולמים ב"ה, ע"כ נקשרנו בקשר אמיץ בקדושה האלהית העליונה"¹⁰⁶.

מעיל קטן

תפילתה של חנה אינה מסתיימת בהולדת שמואל, אלא ממשיכה בהעלאתו למשכן¹⁰⁷, כדי לקיים נדרה, ובהמשך בדאגה לחינוכו בימי שהותו במשכן.

"וַיִּשְׁמוֹאֵל מְשֻׁרֵת אֶת פְּנֵי ה', נָעַר חֲגוּר אֶפּוֹד בְּד. וּמְעִיל קֶטָן תַּעֲשֶׂה לוֹ אִמּוֹ וְהַעֲלֵתָה לוֹ מִקְמִים יְמִימָה, בְּעֹלוֹתָהּ אֶת אִישָׁהּ לְזִבְחַת אֶת זֶבַח הַיָּמִים"¹⁰⁸.

אפוד פירושו מעיל¹⁰⁹, והיה כעין אפוד של כהן גדול, וכן המעיל היה כעין מעילו של כהן גדול¹¹⁰, והיו אלו שני בגדים הנלבשים אחד על השני¹¹¹.

לכאורה נראה פסוק זה תמוה מאוד, שהרי מה לכתוב להודיענו על פעולותיה האימהיות של חנה? וכי חשבנו שלא טיפלה בו כראוי, שלא האכילתו ודאגה לכל מחסורו של הרך הנולד? מה לדאגה אימהית ולנבואה שהוצרכה לדורות?

הפרשנים¹¹² מבארים, שהמעיל עצמו הינו סמל למעמד המבדיל את הכהנים מכל העם, ואף יותר, זהו הבגד המבדיל כל מי שעוסק בצרכי גבוה¹¹³. ומוסיף הרד"ק, שמעילים כאלו לבשו רק

¹⁰⁵ עולת ראייה ח"א, עמ' תט"ו. ובעין איה שבת א', פרק שני סעי' ס"ט: "שם צבאות מורה על ההתאחדות של הריבוי השונה והמפוזר, כערך צבא רב המתאחד מבעלי דיעות שונות, פרצופים וטפוסים שונים, מצבאי צבאות".

¹⁰⁶ עין איה שבת ב', פרק חמישי סעי' נ"ג.

¹⁰⁷ שמואל א' א', כ"א-כ"ח. השאלה שתישאל בהמשך, מה לדאגה אימהית ולנבואה שהוצרכה לדורות – תישאל אף כאן. הפסוקים מתארים דו שיח בין אלקנה לחנה המציע לה לעלות לשילה, וחנה עונה לו שהיא תמתין עד שייגמל הילד. ולכאורה כנ"ל זו דאגה אימהית, טבעית והגיונית, אך מה מלמדת אותנו חנה בזה? וע"פ מה שנתבאר ושיתבאר, חנה היא האמא במלוא מובן המילה. וזה מודגש דווקא לנוכח הגדולות והנצורות שאנו עוסקים בהן כאן. אך לא מצאתי מקור לדברים.

¹⁰⁸ שמואל א' ב', י"ח-י"ט.

¹⁰⁹ רש"י שם.

¹¹⁰ רד"ק ומצודת ציון שם.

¹¹¹ רלב"ג שם.

¹¹² המלבי"ם אומר זאת על המעיל (שם י"ט): "ובכל שנה הביאה לו אמו מעיל שהיה עוטה על בגדיו כדרך הנזירים ועובדי ה' בקדושה", אמנם שאר הפרשנים (מצודות, רד"ק ורלב"ג שם י"ח) מסבירים זאת דווקא על האפוד. אך ע"פ מה שהסברנו זהו מלבוש אחד.

¹¹³ מצודות ורד"ק שם.

הגדולים. אך חנה, מגודל אהבתה את בנה הקטן – עשתה מעיל כזה אף לו. אי"כ – לא מעיל פשוט כאן, אלא המשך הדאגה לגידולו של הנער – השאלתו לה¹¹⁴.

"עוד שהגיע לעלי, וממנו לשמואל¹¹⁵. עלי לא מוסר את התורה לבניו, ואף שאין שמואל כהן, הרי עולה הוא על בני עלי בהבנת התבדלות והתערות. בני עלי – האוסרים שחיטה בזר⁴⁸ וחוטפים להם מתנות כהונה – מבדילים לגמרי בינם לבין העם. אף את שמואל הכירו לפי מעילו (בבעלת האוב¹¹⁶) – שהרי עם מעיל זה סבב בין ערי ישראל – אך אין זה מעיל המפריד בין הכהן לבין העם, הלוקח לו בחזקה (ביראת שמים?¹¹⁷) את שלטונו ושליטתו, אלא מעיל המחובר לעם.

ואם קודם שמואל נאמר¹¹⁸ "ושמא תאמר אותן שבעים אלף שנהרגו בגבעת בנימין מפני מה נהרגו? לפי שהיה להם לסנהדרי גדולה שהניח משה ויהושע ופנחס בן אלעזר עמם, היה להם לילך ולקשור חבלים של ברזל במתניהם, ולהגביה בגדיהם למעלה מארכובותיהן, ויחזרו בכל עיירות ישראל, יום אחד ללכיש, יום אחד לבית אל, יום אחד לחברון, יום אחד לירושלים, וכן בכל מקומות ישראל, וילמדו את ישראל דרך ארץ בשנה ובשתיים ובשלש, עד שיתישבו ישראל בארצם, כדי שיתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה בעולמות כולן שברא מסוף העולם ועד סופו. והם לא עשו כן, אלא כשנכנסו לארצם כל אחד ואחד מהם נכנס לכרמו וליינו ולשדהו, ואומרים שלום עליך נפשי, כדי שלא להרבות עליהן את הטורח" – הרי ששמואל למד מאביו אלקנה, "וְהָלַךְ מִיַּד שָׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בֵּית אֵל וְהִגְלָגַל וְהִמְצָפָה, וְשָׁפַט אֶת יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה"¹¹⁹.

צבאות ומלכות

ניסינו להסביר שם זה בשני אופנים (קשר ההולדה אל המשכן וקשר הרצון הפרטי אל רצונו של הקב"ה), והסברנו איך שני אופנים אלו קשורים דווקא למצב העם כפי שהיה קודם הולדת שמואל.

אך אין זה די. יש בשם זה משהו יסודי יותר. שמואל הוא הנביא המושח שני מלכים – וזהו עניינו של הספר: ספר המלכות. השם "צבאות" הוא השם המכין למלכות.

ע"פ המקובלים, השם – "צבאות" מקביל למידת היסוד¹²⁰, שהיא המידה השישית, שלאחריה באה המלכות – המידה השביעית והמסכמת.

כפי המבואר בדברי הרב שהובאו לעיל, מידת "צבאות" פירושה היכולת של הפרט לבטא את הרצון הכללי, שעל גביה יכולה לבוא הטוטאליות של המלכות. המלכות מבוססת על כך שאין שני מלכים שולטים בכיפה, ועל כן היוצא חוץ ממלכותו של המלך בהכרח מעיד על שניות. הצבאות הם ה"כל" – הביטוי שאין יוצא חוץ לצבאותיו של המלך.

¹¹⁴ "וגם אנכי השאלתיהו לה' כל הימים אשר היה הוא שאול לה', וישתחו שם לה'" (שמואל א' א', כ"ח).

¹¹⁵ רש"י על שמואל א' א', א'.

¹¹⁶ "ויאמר לה מה תארו ותאמר איש זקן עלה והוא עטה מעיל, וידע שאול כי שמואל הוא ויקד אִפְּיָם ארצה וישתחו" (שמואל א' כ"ח, י"ד).

¹¹⁷ ע"י אורות מציון (הרב אליהו מאל), עמ' 120-132, ופרשיות בספרי נביאים (הרב יצחק לוי, ירושלים ה'תשנ"ג), שמואל א', עמ' מ"ב-מ"ח.

¹¹⁸ תנא דבי אליהו רבא, פרק י"א.

¹¹⁹ שמואל א' ז', ט"ז. והערה נוסף, שבניו לא הלכו בדרכיו וקבעו מקום למשפטם בבאר שבע, וזו היתה הסיבה לכך שאמר העם לשמואל (שם ח', ה'): "ולא הלכו בניו בְּדַרְכּוֹ" (רד"ק ומלבי"ם שם).

¹²⁰ זוהר, האדרא זוטא כרך ג', פרשת האזינו דף רצ"ו: "ובגין כך ה' צבאות אקרי יסוד".

על הקשר בין המידות ניתן ללמוד מדברי הרמב"ן לפרשת חיי שרה, שם הוא מבאר את המדרש "בת היתה לו לאברהם ובכל שמה"¹²¹.

אומר הרמב"ן¹²²: "ענין עמוק מאד ודרשו בזה סוד מסודות התורה, ואמרו כי בכל תרמוז על ענין גדול, והוא שיש להקב"ה מדה תקרא כל, מפני שהיא יסוד הכל, ובה נאמר אנכי ה' עושה כל... והיא המדה השמינית מיי"ג מדות¹²³. ומדה אחרת תקרא בת נאצלת ממנה, ובה הוא מנהיג את הכל... והיא שנקראת כלה בספר שיר השירים, בעבור שהיא כלולה מן הכל, והיא שחכמים מכנים שמה כנסת ישראל במקומות רבים בעבור שהיא כנוסת הכל", – וזוהי המלכות – "לָךְ ה' הַמְּמַלְכָה"¹²⁴. מפרש הרב סולובייצ'יק¹²⁵: "בורא העולם קבע, שמידת המלכות, "לך ה' הממלכה", תסומל ותיוצג על ידי האומה הישראלית הקרויה **כלה** או **כנסת ישראל**, כלומר: כלול מן הכל או כנוסת הכל, מפני שנוהרות לתוכה ומתכנסות בה כל המידות מחסד ואילך. מידת יסוד היא הנהר שנוהרים אליו כל הכוחות והמידות של הספירות ולכן קרוי הוא כל. מן מידת יסוד, היינו כל, נוהרות כולן למלכות, היינו למידת בכל המיוצגת על ידי כנסת ישראל".

"וְעֵלָה הָאִישׁ הַהוּא מְעִירוֹ מִיָּמִים יְמִימָה לְהַשְׁתַּחֲוֹת וְלִזְבַּח לַה' צְבָאוֹת בְּשֵׁלֶה"⁵⁰

שם זה – "צבאות" – חסר מאוד בתקופת השופטים ובימי בני עלי; חסר הקשר אל המרכז, חסרה היכולת להביא את הקרבן, את הנדבה האישית, את ההולדה הטבעית אל בית ה', וזהו חידושה של משפחת אלקנה, דרך אלקנה וחנה ובנם שמואל.

מתעלה אלקנה¹²⁶, מלמד זכות על ישראל¹²⁷, ומקשרם מחדש באהבה אל המשכן – אל ה' צבאות. מתעלה חנה וקושרת את פרטיותה, את רצונותיה הטבעיים-אנושיים¹²⁸, לכדי יכולת לגלות את הרצון האלוקי, עד שנודרת לה' צבאות להשאיל את בנה לו כל הימים. בכך קובעים הם מחדש את המשכן בליבות עם ישראל, מתפללים אל ה' צבאות ומעירים את הכלה, עד שבא בנם שמואל ומחדש המלוכה – "לָךְ ה' הַמְּמַלְכָה".

במקום סיכום במקום הקדמה

הכותרת למאמר לקוחה מתוך פרק ע"ח בספר תהלים¹²⁹. הפרק מתאר את קורות עם ישראל – "בשיר הזה יספר קורות האבות כפשוטם"¹³⁰, בו מספר דוד את כל קורות העם למן יציאת מצרים

¹²¹ בבא בתרא דף ט"ז :

¹²² בראשית כ"ד, א'.

¹²³ המילה "כל" נמצאת בפסוק "לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ" (דברי הימים א' כ"ט, י"א) המביא את שבע הספירות, ושם מקומה הוא במידה השישית (דהיינו יסוד). הסבר הדברים ע"פ מאמרו של הרב סולובייצ'יק "השיתין שבכנסת ישראל", ימי זיכרון (עמ' 61-60), עי"ש.

¹²⁴ דברי הימים א' כ"ט, י"א.

¹²⁵ "השיתין שבכנסת ישראל", ימי זיכרון (עמ' 60).

¹²⁶ "נתעלה בביתו, נתעלה בחצרו, נתעלה בעירו, נתעלה בכל ישראל, וכל עלויו לא היה אלא משל עצמו" (ילקוט שמעוני, שמואל א', רמז ע"ז).

¹²⁷ "והיה אלקנה מכריע את כל ישראל לכף זכות" (תנא דבי אליהו רבא, סוף פרק ח').

¹²⁸ בספר עקידת יצחק על בראשית (שער תשיעי, עמ' צ"ב), על הפסוק "ויקרא האדם שם אשתו חוה" (בראשית ג', כ') כתב: "והנה בשני השמות האלה (=אישה וחוה) נתבאר שכבר יש לאשה שני תכליות... והשני ענין ההולדה והיות כל אליה ומוטבעת אל הלידה וגדול הבנים כאשר יורה עליה שם חוה כאשר היא הית' אם כל חיי".

¹²⁹ פסוק ס'.

ועד "וַיְכַעֲסוּהוּ בְּמִוְתָם וּבְפָסִילֵיהֶם יִקְנִיאוּהוּ"¹³¹ עד כי "וַיִּטֹּשׁ מִשְׁכָּן שְׁלוֹ אֱהָל שְׁכָן בְּאֲדָם"¹³², ומבאר שם הרד"ק: "ויטוש – הארון שהיה בשילה, זהו אהל שכן באדם, כמ"ש ושכנתי בתוך בני ישראל"¹³³.

ומצאתי לנכון להביא כאן את דברי המלבי"ם בספר דרשותיו ארצות השלום¹³⁴, שיש בהם להקדים ולסכם את המאמר כולו. אמנם הדברים נראים כדרשה 'חסידית', אך המלבי"ם (בקטעים שלא צוטטו) מרחיב ומבאר את קשר הרוחני והגשמי ואת השראת השכינה באדם ובישראל.

"כי בשכון כבוד ה' בבית המקודש, אין הענין שהוא מתקומם במקום הגשמי ובית ארזים, רק שיתקומם על נפשות בית ישראל אשר שם נקבצו באו בבית המקודש, ועליהם יחול המלך חול מעלה והתקוממות השגחיי על הקומה השלימה הנפשית הנבנית מקובצת כל נפשות בית ישראל, אשר בבית הזה יתלכדו ולא יתפרדו..."

נמצא שעיקר השראת השכינה לא הי' בבית המקדש, רק בתוך נפשות בני ישראל העולים שם במעלות הסולם בחבל הכסף בהם ידבק לשכון בתוכם, וכמ"ש 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם', בתוך נשמותיהם, וקשר רוחניותם, השפוכה בבית הזה, אשר שם יתאחדו האבנים הקטנים לאבן אחד, שזה הסימן הראו ליעקב בפגעו במקום הזה, שהוא מקום בית המקדש, שנעשו כל אבני המקום אבן אחד, וידע שישכון ה' בתוך שבטי יה..."

וע"ז הוכיח ירמי' לבני דורו, אשר חשבו בלבבם כי עיקר השראת שכינה הוא בבית המקדש בעצמו, ולא הבינו זאת שבהכרח לזה הצירוף והקשר המיוחד מנשמת בני ישראל, ובעבור זה עברו פי ה' ומצותיו בשחשבו שבכל זאת ישכון כבוד ה' על עצי המקדש ואבניו..."

ואחר שהתכלית הנכבד אשר אליו תשקיף כל התורה מבין חלונות מצותיה, הוא שישכון ה' בתוך בני ישראל, ומבואר כי הגם שבקשה החכמה האלהית תחבולה מלאכתית לזה, ע"י מעשה המשכן, מ"מ לא יתחמץ לבבנו, **כי גם בעת נחרב המקדש והוסר התמיד לא סרה שכינתו מתוכנו, כמ"ש 'ויטוש משכן שילה', ואז 'אהל שכן באדם', בקרב האדם, ותוך עמו, וכמו שהיה קודם חטא העגל, שעדיין לא נצטוו על המקדש, אמר 'בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך'...** וכן 'והיה כי תרבו ופריתם בארץ בימים ההמה לא יאמרו עוד ארון ברית ה' ולא יעלה על לב' וכו', 'בעת ההוא יקראו לירושלים כסא ה', ר"ל שתהי' השראת השכינה בתוך ישראל, ולא יצטרכו אל הקיבוץ שנעשה ע"י המקדש, וכמ"ש 'ונתתי משכני בתוכם' וכו' 'והתהלכתי בתוכם' וכו'; ואמרו מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה, שנמצאו בתי ישראל כולנה, דהיינו גויותיהם החומריות, עומדים במקום הגוף הכללי הציוריי שהוא בית המקדש, עד שבית ישראל יהיו בעצמם הבית המקודש, ועליהם ישכון כבוד ה' ושכינתו".

¹³⁰ מלבי"ם שם א'.

¹³¹ תהלים שם נ"ח.

¹³² שם ס'.

¹³³ והמלבי"ם מפרש: "ואחר שבני אדם לא היו ראויים שישכון ביניהם, נטש את המשכן".

¹³⁴ דרוש ג', עמ' ט"ו-י"ח.